

ŘÍZENÍ A KONTROLA ČESKÉHO TISKU V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA¹

JAKUB KONČELÍK

ABSTRAKT

Článek sleduje téma řízení a kontroly médií v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945. Nabízí základní náhled na mechanismy, kterými totalitní správa orientovala mediální agendu, ovlivňovala personální politiku vydavatelů, postihovala nevíтанé mediální obsahy, či jinak zasahovala do chodu mediálních institucí. Zásadní pozornost věnuje působení Tiskového odboru Předsednictva ministerské rady a Skupiny tisk při Úřadu říšského protektora, dílčí pozornost věnuje i mediální legislativě.

KLÍČOVÁ SLOVA

Média – řízení tisku – tiskové porady – Protektorát Čechy a Morava – období 1939–1945 – český tisk – cenzura – totalitní systém médií.

¹ Studie navazuje na dlouhodobou pozornost věnovanou protektorátním médiím Centrem pro mediální studia CEMES UK FSV a Katedrou mediálních studií UK FSV a je součástí širšího výzkumného záměru Fakulty sociálních věd MSM0021620841 (dílčí projekt *Postavení médií v české společnosti a EU*) a grantového projektu Český tisk v době Protektorátu Čechy a Morava 1939–1945 (GAČR 409/06/0303).

PŘEDVÁLEČNÉ ČESKOSLOVENSKO: LEGISLATIVNÍ A INSTITUCIONÁLNÍ ZÁKLADY SPRÁVY MÉDIÍ

Vznik Československa v roce 1918 s sebou nesl zásadní změnu ideového a legislativního rámce fungování českých médií – jako jeho základ mladá republika garantovala ve své Ústavě svobodu slova.² Média ale zůstala po celé období 20. a 30. let vázána spleťi nadále platných rakouských (uherských) předpisů a nově ukotvených československých norem.³ Tento legislativní komplex poskytoval dostatečný prostor pro regulaci tisku. Mezi významnými úpravami tiskového práva z prvních let republiky je třeba zmínit především zákon na ochranu republiky⁴ a zákon proti urážkám na cti⁵.

Významných změn doznala struktura tisku. Jednou z nezářetelnějších inovací bylo konstituování médií veřejné služby, která měla mimo jiné i národně reprezentativní funkci – 28. října 1918 vznikla Československá tisková kancelář (ČTK) a 18. května 1923 bylo zahájeno pravidelné rozhlasové vysílání pro veřejnost provozované společností Radiojournal, předchůdkyní Československého rozhlasu.⁶

V letech první republiky byla média (tzn. především tehdy dominující tisk) pod silným politickým tlakem, který byl uplatňován

- z větší části skrze vlastnické vazby (neformálně) – tisk v meziválečném období ovládaly velké koncerny zřetelně propojené s politickými stranami,

² Ústava ČSR ze dne 29. února 1920 se hlásila k demokratickým principům atlantického (západního) kulturního okruhu – a to zejména k odkazu ústav Francie a USA. Médii věnovala především paragrafy 113 a 117 ve znění: „§ 113 (1) Svoboda tisku, jakož i právo klidně a beze zbraně se shromažďovati a tvořiti spolky jsou zabezpečeny. Jest proto v zásadě nedovoleno podrobovati tisk předběžně cenzuře. ... § 117 (1) Každý může v mezích zákona projevovati mínění slovem, písmem, tiskem, obrazem a pod. (2) Totéž platí o právnických osobách v mezích jejich působnosti. (3) Výkon tohoto práva nesmí nikomu býti na újmu v jeho pracovním nebo zaměstnaneckém poměru.“ Paragraf 116 Ústavy zaručoval listovní tajemství.

³ Nově vzniklá republika obecně navázala své zákony na legislativu bývalého Rakousko-Uherska. A to i v případě legislativy tiskové – jejím základem byl nadále Zákon o tisku č. 6/1863 ř. z. ze dne 17. 12. 1862 (platící od 9. 3. 1863).

⁴ Zákon č. 50/1923 Sb. na ochranu republiky ze dne 19. 3. 1923 stanovoval odpovědnost za zveřejněný obsah odpovědnému redaktorovi, pojmenoval tzv. zradu státního tajemství (§5), nedovolené zpravodajství (§23), podněcování k trestné činnosti (§15), šíření nepravdivých zpráv (§18) a umožnil zastavení periodika (§34).

⁵ Médii se věnoval zákon č. 124/1924 Sb. o změně příslušnosti trestních soudů a odpovědnosti za obsah tiskopisu ve věcech křivého obvinění, utržení a urážek na cti ze dne 30. 5. 1924 a na něj vázaný prováděcí zákon č. 125/1924 Sb. ze dne 16. 6. 1924. Do tiskové svobody zasáhl ale i zákon č. 300/1920 Sb. o mimořádných opatřeních ze dne 14. 4. 1920, který v § 10 říká: „Vydávání a rozšiřování časopisů může býti omezeno, podrobena zvláštním podmínkám, a v krajní nouzi zastaveno. ... Časopisům periodickým může býti uložena povinnost předkládati povinné výtisky ... před vydáním.“

⁶ Podrobněji srov. např. Ješutová (2003).

- z menší části pak institucionálně⁷ – stát uplatňoval dohled výrazněji na tisk 1) komunistický, 2) jinojazyčný⁸ a 3) bulvární,⁹ protože tyto tiskoviny se vymykaly (či lépe nepodřízovaly) neoficiálnímu řízení formou dohod politických stran.

Cenzurovaná vydání byla konfiskována, po konfiskaci bylo možno vytisknout vydání nové.¹⁰ V tom zpravidla zůstalo na místě potlačeného článku bílé místo s poznámkou, že byl text oficiálně zakázán.

Tzv. malý tiskový zákon z roku 1933¹¹ a zákon o obraně státu z roku 1936¹² umožnily zásadnější regulaci. Jimi zakotvená mimořádná opatření záhy uvedla v život Mnichovská krize – 26. září 1938 byla zřízena Ústřední cenzurní komise, která dosavadní praxi následně cenzury rozšířila o cenzuru předběžnou.¹³ Úspěch říšské politiky při jednáních v Mnichově a následné odstoupení československého pohraničí Říši způsobily otřes československé politické scény a rozsáhlé změny mj. i mediální politiky okleštěného Česko-Slovenska. Redukce společenského a politického života po Mnichovu měla svůj odraz např. v zániku části titulů, který byl přirozeným vyústěním rušení politických stran (resp. vzniku pouhých dvou nových stran – Strany národní jednoty a Národní strany práce) na dosavadní praxi stranicky vázaných politických listů.¹⁴ Provozní rámec cenzury

⁷ Na kontrolu médií mělo výrazný vliv mj. tiskové oddělení české vlády (tzv. tisková dozorcí služba).

⁸ V období první republiky vycházelo na území Čech a Moravy mnoho periodik vydávaných v jiném než českém jazyce. Největší zastoupení měly deniky a časopisy vydávané německy.

⁹ Skupina levných tiskovin se zábavním obsahem určených širokým vrstvám společnosti byla velmi početná a často cenzurovaná.

¹⁰ Stát na ně uplatňoval systém kontroly, kdy první výtisky periodik musela před distribucí schválit cenzura. „*První výtisky byly dodány policejnímu ředitelství, v menších městech, kde nebyla státní policie, okresnímu úřadu. Policejní úředník zaškrtnl místa, která považoval za závadná, a takto označený výtisk poslal státnímu zastupitelství, které mělo o návrhu policie rozhodnout. Oficiálně tedy provádělo cenzuru státní zastupitelství. Cenzorem byl státní zástupce. Rozhodnutí muselo být potvrzeno krajským soudem, který každou konfiskaci schválil. Vydavatel listu a odpovědný redaktor byli s nálezem seznámeni. Ihned po vydání negativního nálezu policejní a četnický aparát zabavil všechny hotové výtisky.*“ (Blodigová – Köpplová – Sekera 2002: 50)

¹¹ Skupina zákonů přijatých 10. 7. 1933 jako zákon č. 124/1933 Sb. kterým se doplňuje zákon na ochranu republiky, č. 125/1933 Sb. jímž se mění zákon o mimořádných opatřeních a č. 126/1933 Sb. kterým se mění a doplňují tiskové zákony. Tyto zákony určily mj., že „*státní úřad bezpečnostní může omezení nebo podrobiti zvláštním podmínkám vydávání a rozšiřování tiskopisů a v krajním případě může jejich vydávání zastavit,*“ a definovaly podmínky, za kterých a jak to může učinit, a také rozšířily možnosti vlády v zájmu ochrany „*bezpečnosti a vážnosti republiky*“ zastavit vydávání periodika.

¹² Zákon č. 131/1936 Sb. o obraně státu ze dne 13. 5. 1936. Podstatný byl zejména § 125 Censura a jiná mimořádná opatření k ochraně veřejných zájmů.

¹³ Toto opatření zákon umožňoval přijmout jako pouze dočasné – na tři měsíce.

¹⁴ Po Mnichovu a reorganizaci levice v Národní stranu práce skončily oficiální činnost KSČ a ČSSD a byl zastaven jejich tisk, mimo jiné Rudé právo a Právo lidu. Dále zanikly ke konci roku 1938 např. Pražské noviny, Prager Presse, Bohemia a na počátku roku 1939 další. Ve struktuře českého tisku se výrazně odrazilo i odstoupení pohraničí: průvodním jevem podzim 1938 bylo hromadné znepřístupnění mnoha titulů (v roce 1937 vrchní státní zastupitelství registrovalo v Českých zemích 1208 titulů, na podzim roku 1938 pak již jen 443 titulů). (Národní archiv, fond VSZ)

přesně formulovaly pokyny¹⁵ a charakterizovaly např. cenzurní zásahy omezující proti-německy laděné texty.¹⁶ Mimořádná opatření umožňující tuto cenzurní praxi měla platit do konce roku 1938, zůstala ale v platnosti až do vzniku protektorátu.¹⁷ (Podrobněji k cenzuře srov. Pavlíček 2006)

PROTEKTORÁT: MÉDIA A STÁTNÍ SPRÁVA

Problematickou půlroční existenci druhé republiky završila diplomatická aktivita Německa, v jejímž důsledku slovenská fašistická reprezentace (pod hrozbou přičlenění Slovenska k Maďarsku) vyhlásila samostatný stát pod německou ochranou. Prezident Emil Hácha v Berlíně podepsal smlouvu o vytvoření Protektorátu Čechy a Morava a německá armáda 15. 3. 1939 obsadila zbytek českého území. Den poté Adolf Hitler vydal na Pražském hradě výnos,¹⁸ jímž druhá republika zanikla a České země se staly protektorátem Říše s formálně autonomním postavením.

Zánik druhé republiky a vznik protektorátu s sebou přirozeně nesl i významnou změnu státní správy – v průběhu jednoměsíční vojenské správy¹⁹ byla připravena a nadále v duchu Hitlerova výnosu budována jako v zásadě dvojkolejná: německá okupační a protektorátní autonomní. Na jedné straně tedy Němci ve snaze uchovat funkčnost státní správy nezasahovali příliš do správních struktur druhé republiky a ponechali ve smyslu politické autonomie²⁰ ve funkcích úředníky druhé republiky.²¹ Na druhé straně dostal protektorát jako ne-suverénní součást Říše i říšskou správu řízenou z nově vytvořeného Úřadu říšského protektora (ÚŘP) se sídlem v Praze.²² Nejvyšším německým

¹⁵ „Pokyny pro úředníky tiskové dozorní služby při vykonávání předběžné tiskové přehlídky [vydané dne 19. 12. 1938] ... [doplnil výnos] ze dne 1. 3. 1939 a byl vyhlášen Souborný přehled pokynů pro tiskovou přehlídku.“ (Srov. Pasák 1975: 155)

¹⁶ Tato cenzurní aktivita byla motivována novou proněmeckou politikou Česko-Slovenska – politikou nedráždění dominantního souseda.

¹⁷ Vládní nařízení ze dne 12. 12. 1938 prodloužilo předmnichovská mimořádná opatření na další tři měsíce. Formálně je pro zdůvodnění předběžné cenzury využili i nacisté za protektorátu – jejich platnost byla prodloužena ještě 20. června 1939.

¹⁸ Německy Erlass des Führers und Reichskanzlers vom 16. März 1939 über das Protektorat Böhmen und Mähren (Výnos o vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava). (Znění srov. např. Veselý 1994: 364–366)

¹⁹ Německy Militärverwaltung.

²⁰ Autonomie byla nacistickou správou opakovaně a veřejně deklarovaná, ale fakticky a funkčně i v prvním období protektorátu problematická.

²¹ V čele autonomní správy protektorátu zůstal s funkcí státního prezidenta Emil Hácha. Podobně i vládu se podařilo udržet v zásadě druharepublikovou, ve funkci premiéra nastoupil Alois Eliáš.

²² Ve vzájemném vztahu obou správních linií měl mít ÚŘP funkci poradní s právem veta. A měl širší pravomoc v krizové situaci. Reálně však byla „doporučení“ ÚŘP pro autonomní správu v podstatě závazná.

úředníkem – Říšským protektorem²³ – jmenoval Adolf Hitler dlouholetého říšského ministra zahraničí Konstantina von Neuratha.²⁴

Systém správy médií se konstitoval relativně rychle a přirozeně a okupační moc kontroly nad médii převzala bez zásadnějších problémů. Již v Berlíně se při podpisu smlouvy státní prezident Emil Hácha a ministr zahraničí František Chvalkovský²⁵ zavázali, že „*ve veřejných projevech, v tisku, divadle, rozhlase bude zachována plná zdrženlivost*“ (Pasák 1975: 158). Touto směrnicí byl ovlivněn tisk bezprostředně při okupaci. V prvních týdnech po ní patřilo řízení tisku do kompetence Konráda Henleina – prozatímního šéfa civilní správy při protektorátním velitelství wehrmachtu. Pod Henleinův úřad spadala také prozatímní pražská služebna Říšského tiskového úřadu, která měla vykonávat konkrétní dohled nad tiskem. (Pasák 1980: 48–50) V následujícím období se systém řízení a kontroly médií usadil na základech druhorepublikové praxe. Český tisk byl v rámci autonomní správy podřízen Tiskovému odboru Předsednictva ministerské rady (dále TO PMR).²⁶

Prvním vedoucím (titulárně šéfredaktorem) TO PMR byl Zdeněk Schmoranz²⁷, který se v jeho rámci pokusil sestavit odbojovou informační skupinu – ta byla ale v srpnu 1939 rozkryta,²⁸ Schmoranz zatčen a v čele TO PMR jej na necelý měsíc nahradil Arnošt Bareš²⁹. Po něm úřad řídil až do května 1941 František Hofman³⁰. Byl rovněž zatčen a na

²³ Německy Der Reichsprotector in Protektorat Böhmen und Mähren.

²⁴ Neurath si do protektorátu s sebou přivedl úředníky z Říše. Zároveň ale Hitler jmenoval státním tajemníkem (Staatssekretär) sudetského Němce Karla Hermanna Franka, který se stal nejunom Neurathovým zástupcem, ale pro (skrze SS) přímou vazbu na Heinricha Himmlera i Neurathovým protihráčem a sokem. Sehrál pak rozhodující roli při odstavení Neuratha, kterého v letech 1941–1942 zastupoval Reinhard Heydrich, v letech 1942–1943 pak Kurt Daluge. Z funkce protektora byl ale Neurath odvolán až v srpnu 1943.

²⁵ Chvalkovský, František (* 30. 7. 1885 Jílové u Prahy, † 25. 2. 1945 Berlín), diplomat a politik, ministr zahraničí druhé republiky, velvyslanec protektorátu u říšské vlády v Berlíně.

²⁶ Organ zvaný Předsednictvo ministerské rady (PMR) můžeme považovat za ekvivalent dnešní vlády. K PMR byl tiskový odbor (TO) přičleněn pravděpodobně již v prosinci 1938. Na počátku okupace se TO PMR dělil na Českou zpravodajskou kancelář (Tschechische Nachrichtenbüro, dále používán zavedený název Česká tisková kancelář – ČTK) vedenou Barešem (Schmoranzovým zástupcem) a tiskovou dozorcí službu v čele s Osvaldem Svobodou. (Srov. např. Kokoška – Pivcová 1996: 146)

²⁷ Schmoranz, Zdeněk (* 27. 7. 1896 Chrudim, † 18. 8. 1942 Berlín, Ploetzensee), od prosince 1938 do srpna 1939 přednosta TO PMR. Vybudoval ilegální zpravodajskou organizaci nekomunistického odbojového hnutí. 25. 8. 1939 zatčen.

²⁸ „V březnu 1939 byl aparát [ÚJTDS] podstatně zvětšen. ... Bylo rozhodnuto zřídit při starých okresních úřadech místa tiskových referentů, jejichž úkolem bylo nejen dohlížet na protektorátní tisk, ale i zásobovat vládu a ČTK úředním materiálem.“ Tehdy, v době likvidace české armády, byli na tato místa z pověření generála Eliáše umístováni spolehliví zpravodajští důstojníci, a v rámci ÚTDS tak byl budován tajný informační aparát. Tato Schmoranzova skupina zahájila činnost v průběhu července 1939, ale již 25. srpna 1939 byla rozvrácena rozsáhlým policejním zásahem, v jehož rámci byli později zatčeni mj. i Osvald Svoboda a Arnošt Bareš. (Srov. Kokoška – Pivcová 1996: 139 a 146)

²⁹ Bareš, Arnošt (* 22. 12. 1898 Sezemice, okr. Pardubice, † 1974), od 1938 do 1939 ředitel oddělení politického zpravodajství ČTK. Krátce nahradil Schmoranze v TO PMR, v 12. 9. 1939 zatčen a v listopadu 1941 odsouzen za podíl na organizaci Schmoranzovy skupiny. 1945 z vězení propuštěn.

³⁰ Hofman, František, JUDr. (* 23. 11. 1891 Plzeň-Lobze, † 23. 5. 1942 Osvětim), tajemník Syndikátu československých novinářů. Od září 1939 ve funkci šéfredaktora TO PMR, v květnu 1941 zatčen,

jeho místo nastoupil Ctibor Melč³¹, který TO PMR (později II. sekci Ministerstva školství a lidové osvěty) vedl až do konce války. Cenzuru médií realizovali a tiskové pokyny předávali úředníci Ústředí tiskové a dozorčí služby (ÚTDS)³² dosazení přímo do redakcí a napojení na okresní nebo policejní úřady – ÚTDS vedl nejprve Oswald Svoboda³³ a po jeho zatčení Eduard Parma.³⁴ TO PMR tak od dubna 1939 obstarával (zastřešoval) dohled nad médii.³⁵ Rozhodovací pravomoci TO PMR však byly v praxi značně redukováné a v podstatě se omezovaly pouze na tlumočení pokynů německých úředníků pověřených řízením médií.

V ÚŘP byla vytvořena pro kulturní úkoly nejprve Skupina pro kulturně-politické záležitosti,³⁶ přeměněná výnosem z 18. září 1940 na IV. oddělení ÚŘP (kulturně-politické oddělení),³⁷ které vedl Karl von Gregory³⁸. Oddělení řídilo veškerou agendu oblasti ‚kultury‘ vyjma školství.³⁹ Pro řízení médií byla v Gregoryho oddělení vytvořena tzv. Skupina tisk⁴⁰ pod vedením Wolfganga Wolframa von Wolmara⁴¹, která autonomní správu přímo úkolovala – Wolmar tak vydával základní směrnice pro český tisk⁴². A to buď na tiskových

internován v koncentračním táboře v Osvětimi, kde na následky mučení zemřel.

- ³¹ Melč, Ctibor (* 7. 12. 1892 Mutějovice, † 1978), od září 1939 zástupce, od května 1941 šéfredaktor TO PMR. 1942–1945 vedoucí II. sekce Ministerstva školství a lidové osvěty (redakční služba a tisková dozorčí služba). Po válce stíhán pro kolaboraci, v dubnu 1947 trestní řízení zastaveno.
- ³² ÚTDS bylo při TO PMR zřízeno na základě směrnice o nové organizaci tiskové služby ze dne 17. 3. 1939. Úředníci tohoto orgánu působili přímo v redakcích a zároveň úřad vydával pro redakce zvláštní informace/pokyny. (Srov. Pasák 1975: 158–159)
- ³³ Svoboda, Oswald (* 1904, † 19. 8. 1942), v prosinci 1938 pověřen vedením tiskové dozorčí služby. Zatčen 25. 8. 1939, v listopadu 1941 odsouzen k trestu smrti a 19. 8. 1942 popraven.
- ³⁴ Parma, Eduard (* 9. 5. 1889 Hrabová, † nezjištěno), novinář a úředník. Po zatčení Osvalda Svobody přednosta Ústředí tiskové dozorčí služby při TO PMR, od 1942 zástupce Ctibora Melče.
- ³⁵ Např. cenzuru filmové produkce ale provádělo kulturní oddělení ÚŘP prostřednictvím filmové zkušebny a při vydávání učebnic a odborných publikací vždy věcně příslušná složka protektorového úřadu. Přímou říšskému ministerstvu propagandy byl podřízen mělnický vysílač – Reichssender Böhmen. Na ostatní rozhlasové stanice dohlížel intendant jmenovaného resortu v kulturním oddělení ÚŘP. (Srov. Maršálek 1999: 42)
- ³⁶ Německy Gruppe Kulturpolitische Angelegenheiten.
- ³⁷ Německy Abteilung – Kulturpolitik.
- ³⁸ Gregory, Karl Alex von, dr. (* 1899, † 1944), SS-Obersturmbannführer. Do 1938 tiskový atašé německého vyslanectví v Praze. 1939–1942 přednosta kulturně politického oddělení ÚŘP.
- ³⁹ Oblasti, které byly pokládány za zvlášť důležité převzalo kulturní oddělení přímo do svých rukou – v ČTK a rozhlasu tak byl v létě 1939 zřízen pracovní štáb. Skupině tisku náleželo i odposlouchávání zahraničního rozhlasu a boj s nepřátelskou propagandou. (Srov. Doležal 1996: 15 a 16)
- ⁴⁰ Policejní zákrok proti Schmoranzově skupině umožňoval německé okupační správě podřídit plně český tisk svým zájmům. Správu tištěných médií na ÚŘP převzal již v období po ukončení vojenské správy zmocněnec pro tisk Wolfram von Wolmar. V budově TO PMR byla zřízena Skupina tisk (Gruppenpresse, která byla později změněna na Generalreferatpresse). Každá instrukce TO PMR musela být schválena před svým vydáním tímto nadřízeným německým orgánem. Oddělení Wolmara bylo rozhodujícím politickým úřadem pro veškerý český tisk. (Pasák 1975: 161)
- ⁴¹ Wolmar, Wolfgang Wolfram von (* 9. 6. 1910 Vídeň, † 2. 12. 1987), SS-Hauptsturmführer, člen SD. 1939–1943 vedoucí Skupiny tisk v kulturně politickém oddělení ÚŘP. Na podzim 1943 odvelen na speciální operace SS. Po válce žil v Německu a pracoval jako novinář.
- ⁴² „Tiskový úřad PMR byl do 15. 3. 1939 úřadem samostatným, jehož přednosta podléhal přímo ministerskému

poradách nebo prostřednictvím tiskových pokynů distribuovaných TO PMR (většinou skrze ÚTDS). Legislativně ale zanikla svoboda slova až v květnu 1941.⁴³

Tato první etapa konsolidace státní správy Protektorátu Čechy a Morava skončila příchodem zastupujícího protektora Reinharda Heydricha, zatčením a popravou předsedy protektorátní vlády Aloise Eliáše a prvním stanným právem. Heydrich připravil základní právní rámec, který jeho nástupci Kurt Daluege a Karl Hermann Frank zrealizovali v reformu centrálních protektorátních úřadů. (Podrobněji srov. Tesář 1964: 176n.) Většina agendy okupační správy byla nadále vykonávána autonomními orgány z pověření říše,⁴⁴ což vedlo k postupnému pohlcování autonomní správy správou říšskou. (Maršálek 1999: 78) Od poloviny roku 1943 byla správa protektorátu fakticky realizována z nově zřízeného Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu⁴⁵, v jehož čele stál Frank. Také v personálním zabezpečení řízení a kontroly tisku došlo ke změnám: Gregoryho nahradil na jaře roku 1942 Martin Paul Wolf⁴⁶, Wolmara v říjnu roku 1943 Arthur Söhnel⁴⁷ – důvodem byly jak dlouhodobé kompetenční i osobní spory říšských a sudetských Němců v aparátu ÚŘP, tak profesní pochybení (korupce) Wolmara i Gregoryho.

V souvislosti se jmenováním nové vlády 19. 1. 1942 a správní reformou zanikl Tiskový odbor PMR a jeho agendu (a s ní i řízení českého tisku) převzala nová správní instituce – Úřad lidové osvěty. Tento úřad byl ale již 15. 6. 1942 sloučen s Ministerstvem školství a národní osvěty a takto nově ustavená instituce přejmenována na Ministerstvo školství a lidové osvěty pod vedením Emanuela Moravce⁴⁸. Řízení tisku měla na starosti II. sekce ministerstva, dělená na tzv. redakční službu (tj. úkolování) a tiskovou dozorcí službu (cenzuru). Obě části vedl až do května 1945 Ctibor Melč.

---

předsedovi. Po obsazení českých zemí ... zůstal nadále ve struktuře české protektorátní správy, byl však podřízen tiskovému šéfu branné moci jenž spadal pod šéfa civilní správy a po zrušení vojenské správy tiskovému šéfu u říšského protektora. V tom se také nacházela jistá zvláštnost ve správním vývoji [protektorátu].“ (Pasák 1975: 162)

⁴³ Vládním nařízením č. 175/1941 Sb. o úpravě poměrů v českém tisku ze dne 7. 5. 1941, které zmocnilo PMR zastavovat periodika, či stanovovat termíny pro jejich vydávání, jejich rozsah nebo náklad. Též zakládání a vydávání periodik, jakož i ustavení šéfredaktora, vedoucího, či odpovědného redaktora bylo nadále možné pouze s povolením PMR.

⁴⁴ Německy Reichsauftragsverwaltung.

⁴⁵ Německy Deutsches Staatsministerium für Böhmen und Mähren.

⁴⁶ Wolf, Martin Paul (* 22. 5. 1908 Arnoldsdgrün, Oelsnitz, † neznámě), SS-Sturmbannführer.

⁴⁷ Söhnel, Arthur (* neznámě, † neznámě), zástupce vedoucího a od října 1943 prozatímní vedoucí Skupiny tisk Kulturně politického oddělení Německého státního ministra pro Čechy a Moravu. V roce 1946 odsouzen na 20 let vězení.

⁴⁸ Moravec, Emanuel (* 17. 4. 1893 Praha, † 5. 5. 1945 Praha), od ledna 1942 ministr školství. Zároveň v čele Úřadu lidové osvěty. Tento úřad se později změnil na samostatné ministerstvo a do jeho struktury byl začleněn i bývalý tiskový odbor PMR. Od června 1942 ministr školství a lidové osvěty. Po vypuknutí květnového povstání spáchal sebevraždu.

PROTEKTORÁT: MECHANISMUS KONTROLY A ŘÍZENÍ MÉDIÍ

Podobně jako v ostatních oblastech i v případě médií platilo, že tisk vydávaný německými institucemi a korporacemi podléhal jiným pravidlům, než tisk vydávaný českými subjekty. (Pasák 1980: 46) V této souvislosti stojí za připomenutí, že české společnosti byl v období existence Protektorátu Čechy a Morava adresován nejen protektorátní tisk legální, ale i tisk ilegální a zahraniční rozhlasové vysílání.⁴⁹ Česká legální média s nimi musela vést „propagandistický dialog“ a zřetelně a jednoznačně dodržovat a podporovat politiku Říše, zprostředkovanou úředníky ÚŘP, i linii protektorátní vlády.⁵⁰ Dohled nad dodržováním této linie zajišťovalo TO PMR ve třech rovinách:

- 1) Praktické provádění cenzury mělo v rámci TO PMR na starosti Ústředí tiskové dozorcí služby (ÚTDS) s centrálou v Praze a krajskými pobočkami v Plzni, Brně, Olomouci a Moravské Ostravě, které dávalo každodenní pokyny cenzorům pracujícím přímo v redakcích denních listů a ČTK a při příslušném okresním nebo policejním úřadě. V denících měli službu obvykle dva cenzoři české národnosti. Kromě toho byli též cenzoři na ÚTDS.⁵¹ Zde „měli cenzoři nepřetržitou čtyřhodinovou službu. Cenzura se vztahovala na veškeré články, fotografie i inzeráty – tedy na celý mediální obsah. První kontrolu prováděl přímo v redakci domácí cenzor, který spolu se šéfredaktorem zodpovídal za dodržování cenzurních pokynů. Po jeho kontrole byl výtisk ještě zaslán ke schválení na ÚTDS. ... Ve sporných případech byl ještě článek konzultován s úředníky Skupiny tisk ÚŘP.“ (Končelík – Cebe – Köpplová 2007: 276) Cenzoři v ÚTDS dávali pokyny redakčním cenzorům a buď články schvalovali, nebo v nich nařizovali změny. „V některých případech cenzoři sami články měnili, škrtnuli v nich a vpisovali celé věty a odstavce.“ (Pasák 1975: 168) „Výškrtnuté pasáže musely být vždy nahrazeny nezávadným textem – ve vytištěných novinách nesměla být „bílá místa“, která by čtenářům cenzurní zásah naznačovala. Některé články byly připravovány přímo Skupinou tisk a musely být otištěny v doslovném znění.“ (Končelík – Cebe – Köpplová 2007: 276) Cenzura pracovala jako trojstupňová. V předběžném a průběžném režimu se cenzuroval „napsaný článek, potom stránkový obtah a pak signální výtisk“ (Hloušková 2002). V režimu následné cenzury úředníci TO PMR a ÚŘP trestali pochybení a provinění konkrétních redakcí, či novinářů. Tento trojstupňový cenzurní mechanismus byl kopií cenzury říšské.⁵²

⁴⁹ Vydávání ilegálního tisku realizoval domácí odboj, který se formoval od jara 1939. Na vysílání zahraničních rozhlasových relací pro obyvatele protektorátu se aktivně účastnil odboj zahraniční, který lze (na západě) považovat za pevně ukotvený od 18. 7. 1940, kdy Velká Británie uznala prozatímní československou vládu v čele s prezidentem Edvardem Benešem.

⁵⁰ Pasák připomíná skutečnost, že existovaly případy, kdy tisk nebyl povolen ministerstvem vnitra, ale přesto mohl vycházet na základě podpory ÚŘP (kupř. časopis Vlajka). (Pasák 1975: 154)

⁵¹ S výjimkou německých vojenských cenzorů v ČTK byli rovněž české národnosti. Cenzoři byli odpovědní za obsah článků, a tak se cenzurní úředníci v některých případech raději přímo dotazovali u německého tiskového referátu. (Pasák 1975: 162)

⁵² Noviny a časopisy byly sledovány nejen Tiskovým odborem PMR a Skupinou tisk Kulturně politického

- 2) Vedle cenzurní praxe vydával TO PMR tzv. Informace pro šéfredaktory (v zásadě zprostředkoval pokyny Skupiny tisk, ve kterých byly redakce instruovány, jak a o čem mají psát či naopak nepsat. Pro potřeby regionálního tisku navíc TO PMR vydával zvláštní korespondenci. Články přetiskované z této korespondence musely být regionálním listem označeny jako články redakční, aby čtenář nezjistil, že se jedná o texty převzaté. „Kromě toho se vydávaly denní příkazy, v politicky složitějších dnech (např. v čase napadení SSSR) i několik příkazů za den.“ (Končelík – Cebe – Köpplová 2007: 276)
- 3) Třetí formou řízení tisku pak byly již zmíněné tiskové konference, které se většinou konaly jednou týdně a oficiálně je pořádal TO PMR. Vedle zástupců tiskového odboru však k přítomným novinářům pravidelně promlouval i zástupce Skupiny tisk z ÚŘP – s postupem doby pak byly porady stále více pouze v jeho režii. (Srov. Končelík – Cebe – Köpplová 2007: 282) A právě tyto konference měly při řízení médií za protektorátu klíčovou úlohu. Wolmar (a po něm Wolf) zde spolu s Hofmanem (později Melčem) udíleli tisku direktivy, hodnotili jej, určovali oblast zájmu protektorátních novinářů – určovali témata, o nichž je třeba psát, někdy i formy jejich zpracování. Tiskové porady představovaly řízení tisku formou pokynů, upozornění a napomenutí: novináři na poradách dostávali instrukce, o čem a jakým způsobem mají informovat, v jakém smyslu mají orientovat novinové zpravodajství, dozvídali se oficiální interpretace mezinárodních i vnitřních událostí. A zároveň je úředníci ÚŘP i TO PMR hodnotili za jejich práci v uplynulém období – a to jak na základě publikovaných článků, tak na základě článků nepublikovaných, článků, které zabavila cenzura.

Porady byly konstruovány na základě říšského vzoru a byly důvěrné.⁵³ Existovaly ve dvou typech – širší porady byly určeny pro šéfredaktory či odpovědné, politické, příp. národohospodářské redaktory tisku, a na užších poradách se scházeli pouze šéfredaktoři deníků.⁵⁴

oddělení ÚŘP, ale také gestapem a nacistickou bezpečnostní policií. „Zároveň byl tisk pod přímým dozorem protektorátního ministerstva vnitra a jeho příslušných orgánů, především však policejních ředitelství.“ (Pasák 1980: 53)

⁵³ Situaci v Říši popsal Sänger slovy, která bezesbýtku platí i pro porady protektorátní: „Účastníci tiskové konference říšské vlády byli za přísného vybrožování, vyslovené a podle směrnic odstupňované povinnosti k naprosté mlčenlivosti o důvěrných sděleních z této konference, která tím už žádnou konferencí nebyla. Pokud novináři předali informace z tiskové konference někomu jinému než svému šéfredaktorovi, hrozil jim trestněprávní postih pro vlezradu. Mnozí účastníci tiskových konferencí byli pronásledováni, někteří byli potrestáni věznicemi a koncentračními tábory. Někteří se již nikdy nevrátili. ... Způsob jednání zástupců vlády s novináři byl v zásadě přátelský. Mluvcí vždy zdůrazňovali, že pronásledují právní a dávají si pozor, aby nešlo o „nařízení“ ... Novináři ale od počátku věděli, co by následovalo, kdyby takovému právní nevybověli.“ (Sänger 1975: 28–29)

⁵⁴ Pro denní tisk probíhaly porady většinou každý týden, pro týdeníky a časopisy s delší periodicitou se obvykle konaly jednou měsíčně. Zprvu byly schůzky neformální, Němci a Češi se vzájemně neznali. „Pak se schůzky stávaly pravidelností. Redakce na ně vysílaly jednou toho, podruhé jiného redaktora nebo šéfredaktora, podle toho, kdo a kolik uměl německy. [Tento volnější režim ale záhy skončil a] z příkazu Němců byli na tiskové konference posíláni jen šéfredaktoři nebo jejich zástupci.“ (Končelík – Köpplová – Kryšpinová 2002: 19)

Po skončení těchto konferencí se pak zpravidla s vedoucím Skupiny tisk ještě scházelo na neoficiální poradě několik předních aktivistických šéfredaktorů.⁵⁵

Realizace tiskových pokynů byla především právě jejich úkolem – mimo zvláštních porad měli k představitelům ÚŘP i jinak lepší přístup i vztah. (Blíže k problematice novinářského aktivismu srov. např. Pasák 1999 nebo Večeřa 2007.) Úřad naléhal, aby takových novinářů bylo více, a stejné přání měli aktivisté. Také tiskové porady to dosvědčovaly. (Končelík – Köpplová – Kryšpínová 2002: 11) Nacisté využívali různorodé formy nerespektivních zásahů do mediální agendy. Kupř. pro novináře a publicisty pořádali instruktáže a organizovali zájezdy do Říše a obsazených území, promítání propagandistických filmů apod. (Srov. např. Doležal 1996: 20 a 21)

Tiskové porady na ÚŘP považovali za důležité i protirežimně orientovaní novináři – představovaly pro ně vzácnou příležitost k pravidelnému a pro německou policii nezavadnému kontaktu a výměně informací.⁵⁶ V tomto duchu se o konferencích vyjadřoval i jejich přímý účastník novinář Antonín Finger⁵⁷, který požíval jejich záznam a zpřístupňoval jejich agendu domácímu i zahraničním odboji.⁵⁸

PROTEKTORÁT: TISK A NOVINÁŘI

Česká protektorátní společnost posilovala národní vědomí důrazem na kulturní (národní) témata.⁵⁹ Přestože bylo nutné přizpůsobovat je mimořádným podmínkám a vyhybat se některým tématům, zejména na počátku okupace se i legální česká média podporou české kultury snažila své čtenáře povzbudit.⁶⁰ Úspěchy německých armád a postupující provázání

⁵⁵ Termínem *aktivisté* se v období protektorátu označovala skupina intelektuálů, která se snažila o aktivní spolupráci s okupační mocí. „*Tato skupina kromě některých umělců zahrnovala i šéfredaktory nejdůležitějších českých protektorátních listů. Jednalo se např. o Vladimíra Krychtálka, Václava Crhu, Karla Wernera, Emanuela Vajtauera, Karla Lažnovského, Jaroslava Křemena, Vladimíra Rybu, Jana Scheinosta či Františka Prokopa.*“ (Končelík – Cebe – Köpplová 2007: 277)

⁵⁶ Přestože se německé úřady snažily mít porady pod kontrolou, novináři sami je vnímali jako relativně bezpečné. Úředníci se snažili zamezit především úniku informací prezentovaných na poradě (ať už striktním vedením docházky, či zákazem stenografování), kontaktu mezi novináři ale neměli jak bránit; novináři se navíc scházeli i před poradou a po jejím skončení. (Končelík – Köpplová – Kryšpínová 2002: 20)

⁵⁷ Finger, Antonín (* 1895, † 1956), novinář, od roku 1930 ve vydavatelství Melantrich ve Večerním Českém slově. V prosinci roku 1942 propuštěn, po válce se do Melantrichu vrátil.

⁵⁸ Finger se účastnil tiskových konferencí z titulu své funkce odpovědného redaktora ve Večerním Českém slově a poříval zde stenografické záznamy. Své zápisky přepisoval a průklepy dostával šéfredaktor Luděk Stránský, který jich používal pro informaci emigrace prostřednictvím vysílaček, další kopie byla pro potřebu redakce a regionálních mutací a pro potřebu administrace listů Melantrichu. Ke čtení dostával kopii i spolupracovník ilegálního časopisu a jiní. (Končelík – Köpplová – Kryšpínová 2002: 12–13 a 19–20)

⁵⁹ Po okupaci se základní společenský život realizoval především v kultuře – zejména od kultury se očekávalo převzetí politicky zástupné funkce. (Srov. Doležal 1996: 28, 126, 147, 148 a 149)

⁶⁰ Legalita novinářům umožňovala působit na významný, rozsáhlý okruh příjemců bez omezení časových a technických (které naopak determinovaly ze své povahy svobodnější a otevřenější tisk ilegální).

protektorátu s Říší však vedly k jisté rezignaci a ochotnějšímu přijímání a podřizování se nacistickému vidění světa.

Český legální tisk zastával ve společnosti problematickou roli. Na jednu stranu představoval tribunu aktivistického, proříšského až kolaborantského názorového proudu. Na druhou stranu, navzdory tomu, že byl pod dohledem německé okupační moci, byl „součástí české protektorátní politiky, byl významnou protektorátní institucí. ... Protektorátní vláda měla zájem, aby tisk vyjadřoval její postoje, podporoval ji ve veřejnosti a zároveň na sebe bral jisté nepřítjemné důsledky její podřízenosti okupační moci.“ (Končelík – Köpplová – Kryšpínová 2002: 10–11) Zároveň ale nesměl obcházet, či dokonce popírat náhled úředníků ÚŘP. Novinář legálního protektorátního tisku žil pod stálým tlakem jak prostředí, tak čtenářů. Byl zakořeněn v jiném systému, než pro jaký psal.⁶¹ To vše se odráželo v rozporuplném vztahu české veřejnosti k českým protektorátním médiím. Ilustrací tohoto vztahu může být úspěšný bojkot tisku organizovaný londýnským odbojem v září 1941.⁶² Mimo to ale bojkot ukázal i vliv zahraničního rozhlasového vysílání na obyvatele protektorátu a stal se záminkou pro Frankovy a Heydrichovy snahy o odstranění protektora Neuratha.

Novináře pracující v období protektorátu v legálních médiích lze vymezit do dvou proti sobě stojících skupin:

- 1) Na jedné straně stála úzká skupina proříšsky orientovaných a iniciativně postupujících aktivistických novinářů, kteří pro obyvatele porobeného národa mimořádně viditelně symbolizovali kolaboraci a byli předmětem hluboké čtenářské nenávislosti. Aktivisté svou izolovanost samozřejmě vnímali a hledali způsoby jejího překonání především za pomoci vládních struktur autonomní správy i ÚŘP.⁶³ Zároveň si však vedoucí postavení honorované společenskými i ekonomickými výhodami

Do jisté míry tak vyrovnávala tvůrčí nesvobodu a profesní omezení, kterým se novinář legálního tisku musel podrobovat.

⁶¹ Antonín Finger tento stav popsal: „Každá redakce byla vlastně střediskem zpravodajství, jež docházelo ze všech krahů a ze všech krajů. Čeští novináři si toho byli vědomi, a proto se snažili tato důležitá místa udržet ve svých rukou i za cenu mnohých obětí. ... Bylo to strašné prostředí, na jedné straně soustavný a neustálý německý nátlak, sliby i hrozby, zatýkání a popravy a nejbližších přátel a spolupracovníků, stálý pocit nebezpečí od udavačů a šéfredaktorů, klesající důvěra ke kolegům v redakci, a na druhé straně vědomí povinnosti, že je třeba zvětšit činnost, když pracovníků neustále ubývá.“ (Končelík – Köpplová – Kryšpínová 2002: 21)

⁶² „V září 1941 se podařilo zorganizovat největší a nejlépe koordinovanou kampaň a protinacistickou demonstraci v podobě bojkotu protektorátního tisku. Stala se společným dílem domácí rezistence a exilu. ... První výzvu k uspořádání novinového bojkotu přednesl 12. září v českém vysílání BBB hlasatel Ota Ornest [když žádal], aby žádný člověk nekoupil [a] nečetl ... během týdne od 14. do 21. září 1941 jakékoli noviny. ... Úspěch bojkotu novin předčil vše, co [doposud odboj organizoval]. ... Během tohoto týdne poklesl odběr protektorátního tisku o 50–70 % nákladu.“ (Gebhart – Kuklík 2007: 34 a 35) Podrobněji srov. též zářijové tiskové porady. (Končelík – Köpplová – Kryšpínová 2002: 220n.)

⁶³ „Aktivisté se prezentovali převážně jako přesvědčení ideologové legitimacy protektorátu a na odpor či lhobejnost většiny národa reagovali tendencí k uzavření se do, vyvolené kasty věducích a vidoucích. Oporu hledali u okupantů, na případnou podporu ze strany porobeného národa nakonec rezignovali, snad o ni dokonce ani nestáli.“ (Večeřa 2007: 268)

žárlivě střežili. O to víc, že jimi často obsazená pozice šéfredaktora průběžně posilovala a naopak vydavatelé svůj vliv na chod mediální instituce ztráceli.⁶⁴

Mnohé aktivistické články vycházely bez přesného udání autora – měly se však podepisovat, aby rozšíření počtu jednoznačných aktivistů působilo na veřejnost. V novinách a časopisech působili i radikální kolaboranti. Někteří byli už dříve fašisty, obdivovali nacismus, byli militantními antisemity, jiní uvěřili ve vítězství Německa a spojili s ním svou kariéru.

- 2) Na druhé straně pak stála většina novinářů nerozhodných nebo opatrně nesouhlasících, kteří se stejně jako převážná část společnosti snažili především „přežít“.⁶⁵ Neaktivističtí novináři prožívali okupaci za stresů, napětí, v nejistotě, snažili se příliš se „nezkompromitovat“, zároveň se ale museli přizpůsobovat poměrům v redakcích a úkolům zadávaným tisku. „*Některé průběh války zaskočil, obávali se dlouhé okupace i „nerozhodného míru“, jiní pevně věřili ve válečnou porážku Německa. Stejně jako většina společnosti především „přežít“.*“ (Končelík – Köpplová – Kryšpínová 2002: 11) Novináři však museli přežívat na místech, která byla viditelnější, na zřetelnou protirežimní opozici citlivější a pro snahu o neutrální chování, snahu „nezadat si“ náročnější.⁶⁶ Postavení novináře se v průběhu času dále problematizovalo a řada novinářů raději odešla do jiného zaměstnání.⁶⁷ Po září 1941, „*kdy se počalo vymáhat podepisování článků, nebylo již možno z tisku odejít a kdo se o to pokusil, mohl počítat s vyšetřováním.*“ (Hrabánek: 6) Přesto novinářů ubývalo po celou dobu okupace – v těsné závislosti na významném poklesu počtu vycházejících novin a časopisů. Náhled na dynamiku a rozsah změn ve struktuře tisku nabízí Tabulka 1, která přibližuje počty postižených titulů v jednotlivých letech okupace: (Pasák 1980: 79)

⁶⁴ Pravomoc vydavatele v oblasti určování mediální agendy a personálního obsazení redakcí byla postupně zásadně oslabena. V březnu 1941 TO vydal výnos o pravomoci šéfredaktorů. Na rozdíl od roku 1939, kdy vydavatelství mohla sama šéfredaktory dosazovat do redakcí na základě smlouvy, od roku 1941 musel šéfredaktor do funkce schválit TO a jeho pravomoc se ještě zvýšila. (K roli šéfredaktora srov. Pasák 1975: 164n.) Tento výnos byl vyústěním dlouhotrvajícího sporu ekonomických zájmů vydavatelů a politických zájmů tiskových úředníků. Již v říjnu 1940 von Gregory konstatoval, že „*postavení novinářů se již trochu zlepšilo proti dřívější situaci, kdy novinář byl závislý hospodářsky na vydavateli a politicky na straně nebo skupině osob. Je zde snaha zaručiti českému novináři takovou neodvislost, jakou má novinář v Říši.*“ (Končelík – Köpplová – Kryšpínová 2002: 200)

⁶⁵ Zbývající skupina radikálních odpůrců okupace své postojce formulovala vně diskursu legálního protektorátního tisku a pro účely této studie ji pomijím.

⁶⁶ Strategie novinářského odporu přehledně shrnul Večeřa. (Večeřa 2007)

⁶⁷ „Pracovní ovzduší“ popsal ve své vzpomínce redaktor Antonín Finger: „*I mezi lidmi v téže redakci vzrůstala postupně nedůvěra, jež omezovala rozsah spolupráce na nejužší kroužky. Patrně k tomu přispěly i intriky Němců, kteří dovedli rozšiřovat podezření proti lidem svými kanály šeptané propagandy. Vzájemnou důvěru podkopávaly i podepsované články, u nichž vlastně nikdo nevěděl, co napsal autor, co připsal nebo vyškrtal příslubovačský šéfredaktor nebo třeba někdo v tiskovém odboru.*“ (Končelík – Köpplová – Kryšpínová 2002: 21)

Tabulka 1: Zastavení, zánik, reorganizace tisku

rok	tisk český	tisk německý	jiný tisk
1939	175	4	2
1940	305	7	1
1941	623	4	1
1942	348	11	0
1943	194	4	1
1944	208	23	1
1945	34	0	0
celkem	1887	53	6

Tabulka 1 započítává všechny proskribované tituly, včetně opakovaně postihovaných, nově zakládaných a následně zastavovaných atd. – proto souhrnné součty nekorespondují s počty vycházejících titulů.

POVÁLEČNÉ ČESKOSLOVENSKO: OBNOVA A RESTRUKTURALIZACE MÉDIÍ V KOMUNISTICKÉ REŽII

Poválečná obnova Československa byla (přinejmenším oficiálně) vedena snahou o očistu společnosti (i médií) od kolaborantů (Podrobněji srov. Bednařík – Cebe 2006) a o její přeměnu na sociálně spravedlivý systém, jehož ideový zdroj tehdejší politické elity čerpalý ze sovětského ideálu.

Klíčovým dokumentem této obnovy se stal Košický vládní program z dubna 1945, který v oblasti médií mj. zaručoval svobodu slova,⁶⁸ uvolnil prostor pro tzv. očistu novinářského stavu,⁶⁹ vedl k zásadním změnám ve struktuře tisku⁷⁰ a především nově definoval

⁶⁸ „Zaručeny budou plně ústavní svobody, zejména svoboda osobní, shromažďovací, spolčovací, projevu mínění slovem, tiskem i písmem, domovní, listovní tajemství, svoboda učení a svědomí a náboženského vyznání.“ Srov. čl. 5 programu. (Grospič – Chovanec – Vysokaj 1977: 122–141) Zavacká v této souvislosti soudí, že Košický vládní program „zavedl protiústavní předběžnou cenzuru“ pokynem „Zcela nově bude vybudován i v kulturním ohledu náš poměr k největšímu našemu spojenci – SSSR. K tomuto cíli nejen bude z našich učebnic a pomůcek odstraněno vše, co tam bylo antisovětského.“ (Zavacká 2000: 557)

⁶⁹ „Bude provedena důkladná očista v oblasti žurnalistiky, rozblasu a filmu.“ Srov. tamtéž čl. 15 programu. Očistu realizovala v první fázi stavovská organizace, při které se ustanovila očistná komise či čestné soudy. „Významné pozice získali v těchto očistných komisích komunisté, kteří se tak mohli při stanovení trestů zbavit osob, které pro ně byly nepřijatelné. ... Komise vyloučila z novinářských řad celkem 86 redaktorů, z nichž 51 navrhla na potrestání retribučními soudy. Dále 42 novinářů dostalo zákaz činnosti na několik měsíců.“ Potvrzení očistné komise o bezúhonnosti bylo podmínkou pro členství v novinářské organizaci, které se v brzké době stalo podmínkou pro vykonávání novinářského řemesla. (Srov. Bednařík – Cebe 2006: 33)

⁷⁰ V květnu 1945 „vyhlásila konference zástupců tisku při České národní radě zásadu, že noviny a časopisy jsou

roli médií ve společnosti – tisk měl sloužit ideovému programu politických stran a organizací Národní fronty. Vydávání tisku se nemělo řídit ziskem, mělo sloužit zájmům celé (národní) společnosti.

Nově zřízené ministerstvo informací⁷¹ vydalo 18. května 1945 vyhlášku, na jejímž základě bylo zastaveno vydávání veškerých periodik s výjimkou deníků stran Národní fronty.⁷² Povolení k vydávání tisku mohly od ministerstva dostat kromě státem uznaných politických stran, státních úřadů a veřejnoprávních institucí jenom korporace celonárodního významu – masové a zájmové organizace, které prokázaly na vydávání veřejný zájem.⁷³ Zanikl tisk nepovolených politických stran, zanikl tisk bulvární,⁷⁴ zanikl tisk německé národnostní menšiny na našem území i další tituly. Některým listům fungujícím za protektorátu bylo další pokračování povoleno, ale musely změnit název. S původním názvem byly obnoveny některé tituly, které nemohly za protektorátu vůbec vycházet. Po květnu 1945 se navíc objevily i zcela nové listy. (Podrobněji srov. Bednařík – Cebe 2006: 34 a 35)

majetek národa a nemohou se stát předmětem vydělečného podnikání jednotlivce nebo anonymních skupin.“ (Zieris 1947: 16) *„Na tisk nemělo být pohlíženo jako na živnostenské podnikání. Vycházelo ze ze zásady, že tisk nebude ponechán rozvoji bez státního dohledu, protože organizace a regulace novin a časopisů měla sloužit k zajištění podmínek pro fungování tisku jako činitele veřejného života.*“ (Bednařík – Cebe 2006: 33)

- ⁷¹ Ministerstvo informací bylo (podobně jako další komunisty ovládaná ministerstva) jedním z důležitých center, odkud KSČ realizovala své snahy o totalizaci společnosti – skrze ministerstvo komunisté převzali úplnou kontrolu nad některými médii (např. rozhlas, film) již před únorem 1948. Ministerstvo bylo ustaveno dekretem prezidenta republiky již před koncem druhé světové války – v dubnu 1945 – a do jeho čela nastoupil meziválečný redaktor Rudého práva a jeden z tvůrců Košického vládního programu Václav Kopecký, blízký spolupracovník Klementa Gottwalda. Všechny úkoly související s vybudováním nové poválečné struktury tištěných médií řídil a koordinoval tiskový odbor ministerstva vedený Františkem Bauerem. Ministerstvo informací převzalo do své správy řadu oblastí, které v meziválečném období spadaly do kompetencí jiných ministerstev (např. rozhlas od ministerstva pošt a telegrafů, kinematografii od ministerstva průmyslu, obchodu a živností, či písemnictví od ministerstva školství a národní osvěty). (Srov. Bednařík – Cebe 2006: 33; podrobněji srov. Holomek 2007)
- ⁷² Národní fronta (NF) byla založena v březnu 1945 v Moskvě představiteli londýnského a moskevského odboje a představiteli Slovenské národní rady, jejím prvním předsedou se stal Gottwald a měla sdružovala všechny povolené politické strany a sjednocovat a koordinovat všeobecnou politickou aktivitu občanů. *„Z iniciativy KSČ byla obecně v NF přijata zásada budovat základní, masové společenské organizace ... jako jednotné, ... bylo odmítnuto jejich stranické třídění.*“ (Grospič – Chovanec – Vysokaj 1977: 31) Tento princip se výrazně odrazil i ve struktuře tisku – nebylo dovoleno vydávat listy politických stran nebo organizací, které se nesměly stát součástí NF. Členskou organizací NF se později stal i Svaz novinářů a mimo NF nemohla působit žádná organizace, která by se chtěla podílet na politickém a veřejném životě ČSR.
- ⁷³ Kopecký přes výše uvedené skutečnosti prohlašoval, že nikdy v Československu neexistovala taková svoboda tisku jako nyní za vlády lidové demokracie. Ministerstvo informací podle jeho názoru pouze dodává tisku instrukce, o čem se má nebo nemá psát z hlediska vyšších státních zájmů. Avšak nestanovuje, jak se má psát. (Bednařík – Cebe 2006: 34)
- ⁷⁴ Poukaz na bulvární tiskoviny první republiky se stal vítaným zdůvodněním potřeby regulovat mediální obsahy. Toto odmítnutí předválečné vydavatelské politiky (symbolizované mj. působením Jiřího Stříbrného), lze charakterizovat např. výkladem Zierise: *„Rozšíření bulvárního tisku, určeného nejširším vrstvám, ale rozleptávajícího mravní odolnost národa a prznícího kulturu, to vše bylo dílem jednotlivců, nebo nekontrolovatelných skupin a anonymních činitelů, kteří si z novinářského podnikání udělali výnosnou živnost.*“ (Zieris 1947: 14)

I když byla obnovena platnost zákonů a nařízení z doby před rokem 1938,⁷⁵ zásadně změněná politická i společenská realita neumožňovala politickým stranám uplatnit předválečnou praxi řízení médií.⁷⁶ Stejně tak nebyl obnoven ani předválečný systém dohledu nad médii.⁷⁷ Řízení médií bylo realizováno jinými nástroji – jedním z nejdůležitějších se v prostředí nefungujícího papírenského průmyslu⁷⁸ a nefungujícího železničního spojení stalo rozdělování papíru, které spadalo do kompetence tiskového odboru ministerstva informací: „Rozsáhlé kompetence získalo ministerstvo zejména při tzv. papírové krizi, kdy 26. října 1945 vydal ministr informací vyhlášku o přechodném omezení vydávání periodického tisku.⁷⁹ ... O obrovských pravomocích ministerstva svědčí i počet nepovolených tiskovin – do listopadu roku 1946 zamítlo z 1 760 návrhů na vydávání časopisů plných 995.“ (Holomek 2007: 34) Celkový počet vydávaných periodik se ve srovnání s předchozím obdobím výrazně snížil. „Na území Protektorátu Čechy a Morava v roce 1940 vycházelo celkem 55 deníků. V roce 1946 bylo v českých zemích již pouze 28 deníků. Regionálních týdeníků bylo v roce 1940 celkem 144, ale k [roku] 1946 pouze 87. Systém, že v jedné oblasti nemají vycházet dva časopisy stejného zaměření, vedl k velké redukci také u odborného a zájmového tisku, kde ve srovnání s rokem 1940 klesl celkový počet titulů o dvě třetiny.“ (Bednařík – Cebe 2006: 35)

Z legislativních úprav je třeba pro poválečné období připomenout rozsáhlý zákon o postavení redaktorů a Svazech novinářů⁸⁰ a vyhlášku o zřízení Sboru pro věci periodického tisku při ministerstvu informací.⁸¹

⁷⁵ „Na základě ústavního dekretu prezidenta republiky č. 11 Úř. věst. čsl. o obnovení právního pořádku z 3. 8. 1944 s účinností od 5. 5. 1945 ... platila právní úprava týkající se cenzury tak, jak byla přijata do 29. 9. 1938.“ Bez podstatných omezení opět platil tiskový zákon č. 6/1863 ř. z. ve znění pozdějších novel č. 142/1868 ř. z., č. 161/1894 ř. z. ad. Souběžně platil zákon o tiskových urážkách č. 124/1924 Sb. změněný zákonem na ochranu cti č. 145/1933 Sb., zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. doplněný zákony č. 124/1933 Sb. a č. 140/1934 Sb. (Srov. Zavacká 2000: 556)

⁷⁶ Zvláštní situace nastala v ČTK, kde se po roce 1945 cenzurní praxe ustálila a pro zakázané snímky se vžil pojem „klauzura“. Červená klauzura (někdy bylo připojeno slovo „přísná“) znamenala naprostý zákaz a porušit ji bylo možné pouze na příkaz „vyšších míst“. Modrá klauzura znamenala, že k uvolnění příslušného snímku stačí souhlas šéfredaktora. (Srov. Řeháková – Veselý 1999: 186)

⁷⁷ „Od května 1945 fakticky neexistovala žádná cenzura. Jedínymi a dobrovolnými cenzory byly samy politické strany a jejich koaliční uskupení – Národní fronta.“ (Kaplan 1983: 463)

⁷⁸ Obnovená republika se potýkala s výraznými ekonomickými problémy způsobenými odsunem německého obyvatelstva a vyhlášením pohraničí. Největší domácí papírny byly situované právě zde – ve Větrní v jižních a v České Kamenici v severních Čechách – a zahájily výrobu teprve koncem července 1945. (Srov. Zieris 1947: 19)

⁷⁹ Vyhláška stanovila, že od 1. prosince 1945 budou moci vycházet jen ta periodika, která schválí ministerstvo informací na základě nové žádosti o povolení k tisku. (Srov. Bednařík – Cebe 2006: 35)

⁸⁰ Č. 101/1947 Sb. ze dne 28. 5. 1947.

⁸¹ Č. 1295/1946 Ú. l. ze dne 15. 5. 1946, která mj. v § 2 definovala působnost Sboru: „Jest poradním orgánem ministerstva informací při řešení otázek zásadní povahy, týkajících se buď rozvoje periodického tisku (organizace a regulace), a to buď na dožádání ministerstva informací nebo z vlastního popudu; zejména vydává se schválením ministerstva informací pokyny pro vydavatelstva denního a ostatního tisku ve vnitřních záležitostech vydavatelské a hospodářské povahy.“ (Blíže též Zavacká 2000: 560–561)

LITERATURA

- Bednařík, Petr – Cebe, Jan. 2006. „Řízení českých médií v letech 1945–1948.“ Pp. 32–37 in *Masová média jako předmět odborného zájmu*. Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie, LV/2006/1–4. Praha: Národní muzeum.
- Blodigová, Alexandra – Köpplová, Barbara – Sekera, Martin. 2002. *Dějiny českého novinářství a českých novinářských spolků. Katalog Výstavy k dějinám českého tisku na území České republiky*. Praha: SÚA.
- Doležal, Jiří. 1996. *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*. Praha: Národní filmový archiv.
- Gebhart, Jan – Kuklík, Jan. 2007. *Velké dějiny země koruny české. Svazek XV.b 1938–1945*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- Grospič, Jiří – Chovanec, Jaroslav – Vysokaj, Juraj. 1977. *Košický vládní program – program budování lidově demokratického Československa*. Praha: SPN.
- Holomek, Ondřej. 2007. *Rozhlasový odbor ministerstva informací v letech 1945–1953*. Praha: UK FSV, diplomová práce, konzultant Jakub Končelík.
- Hloušková, Karolína: *Censura u nás neexistuje* [rozhovor s Dušanem Tomáškem]. Citováno 24. 11. 2002 z [<http://www.ceskamedia.cz/article.html?id=106184>].
- Hrabánek, Jan. [Nedatováno.] *Tiskové právo Československé*. (Rozmnoženo jako rukopis.) Spolek posluchačů Vysoké školy politické a sociální v Praze.
- Ješutová, Eva (a kol.). 2003. *Od mikrofonu k posluchačům: z osmi desetiletí českého rozhlasu*. Praha: Český rozhlas.
- Kaplan, Karel. 1983. „Cenzura v Československu 1945–1970.“ Pp. 461–479 in *Studie 1983*, č. 90, r. VI. Křesťanská akademie v Římě.
- Kokoška, Stanislav – Pivcová, Zuzana. 1996. „Generál Eliáš a Schmoranzova skupina tiskových důvěrníků.“ Pp. 138–158 in *Historie a vojenství 1996*, č. 6, r. XLV.
- Končelík, Jakub – Cebe, Jan – Köpplová, Barbara. 2007. „Řízení tisku v letech 1939–1945: analýza protektorátních tiskových porad.“ Pp. 272–291 in *Mediální studia 2007*, č. 3.
- Končelík, Jakub – Köpplová, Barbara – Kryšpínová, Jitka. 2002. *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara. Stenografické zápisy Antonína Fingera z protektorátních tiskových porad 1939 až 1941*. Praha: Karolinum.
- Maršálek, Pavel. 1999. *Věřejná správa Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: PF UK.
- Pasák, Tomáš. 1975. „Český periodický tisk na počátku okupace ve světle cenzury a jejích opatření.“ Pp. 147–178 in *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 5 1975*. Praha: Univerzita Karlova.
- Pasák, Tomáš. 1980. *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v Českých zemích z let 1939–1945*. Praha: Univerzita Karlova.
- Pasák, Tomáš. 1999. *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha: Práh.
- Pavlíček, Tomáš. 2006. „Cenzurní systém, cenzurní zásah a literatura za Druhé republiky.“ Pp. 259–291 in *Spisovatelé, společnost a noviny v proměnách doby: k 150. výročí úmrtí Karla Havlíčka*. Literární Archív: Sborník památníku národního písemnictví 2006, č. 38. Praha: Památník národního písemnictví.

- Řeháková, Hana – Veselý, Dušan. 1999. *Zakázané dějiny ve fotografiích ČTK*. Praha: X–Egem.
- Sängner, Fritz. 1975. *Politik der Täuschungen. Missbrauch der Presse im Dritten Reich*. Weisungen, Informationen, Notizen 1933–1939. Wien: Europaverlag, AG.
- Tesař, Jan. 1964. „Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. „protektorátě“.“ Pp. 153–191 in *Historie a vojenství* 1964, č. 2. Pp. 333–385 in *Historie a vojenství* 1964, č. 3. Praha: Vojenský historický ústav.
- Večeřa, Pavel. 2007. „Ošemetné Scylly a zrádné Charybdy protektorátních novinářů. K projevům pasivní rezistence a kolaborace na stránkách českých tištěných médií za německé okupace (1939–1945).“ Pp. 252–271 in *Mediální studia* 2007, č. 3.
- Veselý, Zdeněk. 1994. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Victoria publishing.
- Zavacká, Katarína. 2000. „Cenzúra v Československu v letech 1945–1948.“ Pp. 555–566 in *Evropa mezi Německem a Ruskem*. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Zieris, Karel František. 1947. *Nové základy českého periodického tisku*. Praha: Orbis.

ABSTRACT: REGULATION AND PRESS CONTROL IN THE PROTECTORATE OF BOHEMIA AND MORAVIA

The article deals with the issue of press control and regulation in the Protectorate of Bohemia and Moravia from 1939–1945. It provides an introduction of the mechanisms influencing the contents and formal aspects of the press communication to match the interests and needs of the occupying forces. The main part of the text presents the role of the Press Department of the Council of Ministers and the Press Department and the Cultural and Political Department of the Reich Protector.

KEY WORDS

Media – press regulation – press meetings – Protectorate of Bohemia and Moravia – 1939 to 1945 – Czech press – censorship – totalitarian media

PhDr. Jakub KONČELÍK (1975)

Vystudoval masovou komunikaci na UK FSV. Od roku 2000 působí na katedře mediálních studií Institutu komunikačních studií a žurnalistiky (IKSŽ) Fakulty sociálních věd UK v Praze (UK FSV) a v Centru pro mediální studia (CEMES). Věnuje se výzkumu role médií v totalitní společnosti; specializuje se na dějiny českého tisku druhé poloviny 20. století, zejména pak na otázky řízení a kontroly tisku v období Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945) a v období československé krize přelomu 60. a 70. let (1966–1971).

E-mail: koncelik@fsv.cuni.cz

